

**ЦІЛЬОВИЙ КОМПОНЕНТ  
ОРГАНІЗАЦІЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ  
У МАЛОКОМПЛЕКТНІЙ ШКОЛІ УКРАЇНИ  
(друга половина XX ст.)**

*У статті проаналізовано основні підходи до розуміння цільового компонента організації виховної роботи у малокомплектній школі України другої половини XX ст. Запропоновано, відповідно до виділених етапів діяльності малокомплектних шкіл України, еволюцію мети і завдань виховання, розкрито особливості організації виховання у малокомплектних школах досліджуваного періоду.*

**Ключові слова:** малокомплектна школа, малочисельна школа, етапи діяльності, освіта, сільська школа, мета виховання, завдання виховання.

**Постановка проблеми.** XXI ст. – це час різких перетворень і змін. Прийняття нових законодавчих актів у галузі освіти (Закону України «Про вищу освіту», Закону України «Про освіту» та ін.), комерціалізація українського суспільства призводить до переосмислення освітніх понять та усталених життєвих норм. На черзі «оптимізація мережі загальноосвітніх закладів». Чи зникнуть із освітньої мережі малочисельні сільські школи? Чи призведе це до появи нового типу школи?

Висловлюємо думку, що сільська школа, яка є складовою вітчизняної освітньої системи, має право на існування. Вона – це особлива структурна ланка збереження і розвитку не лише села, сільського господарства загалом, але й гарант розвитку держави. Навіть при умові зникнення малочисельної школи, її набутки варті уваги і збереження.

Тому історичний аспект нашого дослідження передбачає збереження найкращих традицій діяльності малокомплектної (малочисельної) школи на селі.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Аналіз наукової літератури засвідчує, що значний внесок у питання роботи малокомплектних шкіл зроблено Н. Касярум, В. Лизогубом, В. Мелешко, Т. Павловою, Н. Присяжнюк, О. Савченко, Л. Стасюк та ін.

Л. Присяжнюк розглядала питання підготовки майбутніх учителів початкових класів до організації колективних форм роботи учнів сільських малочисельних шкіл на сучасному етапі, становлення і розвиток екологічного виховання молодших школярів у сільських малокомплектних школах західної України детально проаналізувала Л. Стасюк. В історичному аспекті самостійну роботу учнів у процесі вивчення дисциплін природничого циклу в малокомплектних школах Слобожанщини (60 – 90-ті рр. ХХ ст.) вивчив О. Пінський [8].

У перерахованих вище дослідженнях все ж немає комплексного аналізу в історичному аспекті мети і завдань у малокомплектних сільських школах другої половини ХХ ст. Актуальність проблеми, зацікавлення підходами до виховання учнів у сільських малокомплектних школах України зумовили вибір теми публікації. Зауважимо, що наведена нижче розвідка є продовженням циклу статей автора з окресленої проблематики [10].

**Метою статті** є розкриття цільових компонентів організації виховної роботи малокомплектної школи України (друга половина ХХ ст.). Задля досягнення окресленої мети необхідно розв'язати такі завдання: актуалізувати найважливіші сучасні проблеми виховання дітей, проаналізувати в історичному аспекті вітчизняні напрацювання з означеного аспекту задля творчого використання у виховній роботі сучасної школи.

З урахуванням специфіки умов малокомплектна школа накопичила чималий досвід організації виховної роботи.

Аналіз джерельної бази дає змогу встановити еволюцію цілісного компонента виховання у малокомплектних школах упродовж другої половини ХХ ст.

На першому етапі (1949 – 1958) розвитку досліджуваної проблеми – відновлення роботи малокомплектних шкіл – здійснювався ідеологічний тиск на навчально-виховний процес, впроваджувалися законодавчо-організаційні норми виховної роботи у малокомплектних школах.

Метою виховної роботи у малокомплектній школі було формування «будівника комунізму, відданого ідеалам партії та уряду», забезпечення загального розвитку учня, жителя села. Як зазначає С. Коваленко, планування орієнтувалося на спільні форми діяльності з урахуванням вікових особливостей дітей, що навчались у класах комплектах [5, 18].

Уся виховна робота у таких школах, з одного боку, чітко підпорядковувалася законодавству, ідеологічним настановам виховання «селянина», з іншого – пропагувався ідеалізм радянської системи виховання.

Серед першочергових завдань виховної роботи у малокомплектній школі на початку 50-х рр. ХХ ст. було наслідування і прагнення до досягнень старших [7, 7].

Цю думку підтверджуємо інструктивно-методичними вказівками, в яких наголошувалось, що «учні старшого класу при вдалому керівництві були прикладом свідомої дисципліни і доброї успішності в навчанні для учнів сполученого молодшого класу» [7, 6]. Вбачаємо у цьому позитивний аспект. Адже «приклад і наслідування» у вихованні завжди давали позитивні наслідки.

Система планування виховної роботи у малокомплектних школах скеровувалась на те, ... «щоб діти в процесі навчання і позакласної роботи усвідомили певні моральні почуття і набули відповідних навичок свідомої поведінки» [5, 17].

Уся виховна робота на цьому етапі чітко задокументовувалася у календарному та поурочному планах, плані класного керівника. Маємо наголосити, що вся документація контролювалася дирекцією, районними відділами освіти та підпорядковувалася інструктивним вказівкам Народного комісаріату освіти УРСР [7, 8]. Все це ставило виховний процес у сільських малокомплектних школах у жорсткі рамки.

Початок другого (1958 – 1985) виділеного нами етапу пов'язуємо із уведенням Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (1958) [3].

Як зазначає Г. Іванюк, «Для сільської школи це був етап пошуку шляхів становлення. Педагогічні колективи активно вивчали досвід педагогів-новаторів, шукали власні оригінальні підходи до оновлення навчально-виховного процесу. Відроджувався культурно-педагогічний принцип українського шкільництва: пріоритет виховання над навчанням. Налагоджувалися зв'язки сільських шкіл із трудовими колективами, професійно-технічними училищами, навчально-виробничими комбінатами» [4, 260].

Але попри ці видимі зрушення, виховна робота сільської малокомплектної школи і надалі підпорядковувалася «ідеалам партії», єдиній законодавчій базі УРСР, чіткому виконанню планів та вказівок («Кодекс будівника комунізму», «Програми партії») органів освіти.

«У суперечність вступали специфічні особливості сільської школи (зв'язок із соціокультурним середовищем, природою, господарською культурою та невластиві їй ідеологічні функції» [4, 262]. Саме тому мета виховної роботи в малокомплектній школі, з одного боку, пов'язувалася із життям, практичною діяльністю, співпрацею вчителя, селянина, батьків, з іншого – була чітко контрольована.

Аналіз джерельної бази з питань дослідження пересвідчує нас у тому, що організація виховної роботи у малокомплектній школі набирала обертів.

У цей час в організації виховної роботи у малокомплектній школі було чимало суперечностей та складнощів. «Загальновідомо, що у почат-

ковій, особливо малокомплектній, школі дуже важко, а навіть і неможливо, забезпечити належні умови для нормального процесу навчання і виховання – не можна раціонально використовувати учбове обладнання, кіно, радіо, телебачення, бібліотеки, добре організувати роботу піонерської дружини, гуртків дитячої самодіяльності. В одно- чи двокомплектній школі утруднюється проведення екскурсій, практичних робіт і т.д. А які умови тут можна створити для заняття музикою чи живописом? Що можна практично зробити для поліпшення фізичного виховання в школі, де навчаються 15 – 20 учнів і працює один учитель?» [1, 61].

У 1977 р. була прийнята постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо подальшого поліпшення умов роботи сільської загальноосвітньої школи». У ній наголошувалося на програмі активного розвитку села, а отже, й шкільної освітньої системи. Згідно з вищезазначеною програмою, у малокомплектних сільських школах поліпшувалося матеріальне забезпечення, створювались нові кабінети, що давало можливість для розвитку гурткової роботи у школі.

Поширеними в малокомплектних школах були природничі гуртки. Пояснюємо це специфікою її розташування. Виховна робота в малокомплектній школі мала природоохоронний та краєзнавчий напрям. «Найбільший інтерес у гуртківців викликала самостійна практична природоохоронна діяльність в оточуючому середовищі, проведення традиційних довготривалих операцій: «Живе срібло», «Первоцвіт», «Джерельце», «Мурашка», «Ялиночка» [8, 172].

Чимала увага в 70-х рр. ХХ ст. приділялася політехнізації освіти [1, 17]. Пов'язуємо це з потребою у відновленні на селі виробництва та розвитку сільського господарства.

На початку 80-х рр. у нових навчальних планах, відповідно до «Єдиного рівня загальної середньої освіти», затвердженого Міністерством освіти СРСР, збільшувалася кількість годин на трудове навчання [11, 3].

Це допомагало вчителю будувати виховний процес з урахуванням господарської спеціалізації місцевості. У цьому контексті трудове виховання в умовах малокомплектної школи на селі спрямовувалося на отримання сільськогосподарських професій.

Загалом, на початку 80-х рр. ХХ ст. сільська малокомплектна школа, її виховний потенціал підпорядковувались державній машині. На останньому місці були зацікавлення особистості, її потреби та інтереси. «Школа перетворювалася на ідеологічну установу й працювала на державу. Система освіти була ізольована від демократичних процесів, що відбувалися в світі – розвиток демократичних тенденцій та відновлення зв'язків із соціокультурним середовищем. Назріла необхідність реформування освіти» [4, 264].

Передумовою «перебудови» 1984 року стало реформування усіх галузей освітньої системи, у тому числі й малокомплектної школи. Реформа школи мала бути частиною соціально-економічного розвитку. Її було спрямовано на подолання суперечностей масової політехнічної освіти.

У період «перебудови» майже незмінними залишалися особливості сільської малокомплектної школи. Однак її специфічність і породжувала коло проблем у виховному спрямуванні.

І надалі в «перебудові» сільської малокомплектної школи вбачали її ще більшу переорієнтацію на суспільно корисну та продуктивну працю.

Як зазначали О. Савченко, Г. Суворова, «особливості виховної роботи в малокомплектній школі визначалися своєрідними умовами її існування, зокрема, віддаленістю від великих сіл, у яких є середня школа з піонерською та комсомольською організаціями», будинок культури (клуб), бібліотека, музична школа, а нерідко й Будинок піонерів та школярів. Впливає на якість виховної роботи й нечисленність учнів, а звідси – відсутність організатора позакласної роботи. Внаслідок цього малокомплектна початкова школа сама стає центром виховної роботи і з дітьми, і з дорослим населенням, а вчитель – її організатором» [10, 196].

Завданнями виховної роботи у малокомплектній школі в 1985 – 1991 рр. було визначено такі: єдність ідейно-політичного, морального й трудового виховання, формування «наукового світогляду, розуміння переваг радянського способу життя» [10, 196].

Як зазначено в дослідженнях того періоду, в основу організації виховної (позакласної та позашкільної роботи) в малокомплектній школі ставились такі вимоги:

- ✓ органічна єдність навчальної та позанавчальної роботи;
- ✓ висока ідейність і цілеспрямованість, суспільна корисність;
- ✓ різноманітність, захопливість позакласних і позашкільних занять;
- ✓ урахування інтересів та здібностей кожного учня;
- ✓ участь громадськості, батьків в організації позанавчального часу школярів» [10, 196 – 197].

На цьому етапі формування у школярів «...політичної, моральної свідомості та поведінки відбувалося у нерозривній єдності. Тому дуже добре, коли вчителі не покладаються лише на передачу дітям політичних, моральних і правових знань, а створюють і реальні можливості для вправлення у відповідних вчинках. А для цього слід потурбуватися про створення таких обставин у щоденному житті різновікового класного колективу, щоб учні могли виявити свою громадську активність, доброту, ввічливість, турботливість, працьовитість» [10, 196].

Дещо поза політичними амбіціями було трудове виховання учнів сільських малокомплектних шкіл. Тісна співпраця з батьками сприяла вихованню любові до рідної землі, свого краю. Серед найбільш поши-

рених – «Агітбригади», створення різновікових загонів, робота на присадибних ділянках тощо.

На початку 90-х рр. ХХ ст. у малокомплектних школах, згідно з новими навчальними планами, враховувалися специфічні умови розвитку села. Основним завданням виховання у таких школах було поєднання організованої діяльності й вільного спілкування дітей, сільськогосподарське спрямування виховання: розвиток фермерського господарства, поєднання землеробства та його специфіки, городництва, культури ведення сільського господарства тощо.

Мала наповнюваність класів надавала виховній роботі певної своєрідності. Як і в інших сферах діяльності малокомплектної школи, тут проглядались позитивні і негативні сторони. Адже у маленькому класі перший час легко працювати, вихователь вивчає психолого-педагогічні особливості, інтереси і схильності кожного учня, бачить, які стосунки складаються в кожній дитини з навколишніми.

«Різновікові об'єднання дітей малокомплектної школи, підказані самим життям, мають широкі і багатогранні можливості і велике виховне значення. Подальше вдосконалення їх роботи представляється перспективним і конче необхідним для малокомплектної школи. Вміле поєднання індивідуального впливу педагога на дітей в «малому» класі з колективною роботою в різновіковому об'єднанні представляє перспективний напрям в організації виховної роботи учнів малокомплектної школи» [2, 98].

**Висновки.** Отже, проаналізувавши еволюцію цілісного компонента виховання в малокомплектних школах упродовж другої половини ХХ ст., маємо сказати, що серед важливих і дієвих завдань виховання, які варто використати на сучасному етапі, є профілізація діяльності сільських шкіл, в тому числі й малочисельних, взаємозв'язок із природою, сільським середовищем, яке повинно стати не лише основою для життя, а й праці, засобом існування людини.

Пропонована стаття не вичерпує всіх аспектів проблеми. **Перспективними** для нашого дослідження будуть напрацювання з питань вивчення операційно-діяльнісного компонента організації виховного процесу малочисельної школи в Україні на сучасному етапі.

### Література

1. Березняк Є.С. Про перспективи розвитку сітки шкіл та їх організаційну структуру / Є.С. Березняк // Радянська школа. – 1962. – № 3. – С. 61 – 63.
2. Демакова И.Д. Воспитательная деятельность педагога (междисциплинарный подход) / И.Д. Демакова // Классный руководитель. – 2002. – № 5. – С. 97 – 108.
3. Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної в Українській РСР // Керівні матеріали про школу. – К. : «Радянська школа», 1962. – 334 с.

4. Іванюк Г. Етапи розвитку сільської школи в Україні в історико-педагогічному контексті (1958 – 2000 рр.) / Г. Іванюк // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – 2011. – Випуск 37. – С. 259 – 268.
5. Коваленко В. Виховна робота в 1 – 4 класах / В. Коваленко // Радянська школа. – 1954. – № 3. – С. 17 – 22.
6. Колесник І.Г. Позакласна робота старшокласників / І.Г. Колесник. – К. : Знання УРСР, 1967. – 48 с.
7. Народний комісаріат освіти УРСР. Управління шкіл. Про роботу одного вчителя з двома і трьома класами. Інструктивно-методичні вказівки. – К. : Радянська школа, 1941. – 40 с.
8. Пінський О.О. Самостійна робота учнів у процесі вивчення дисциплін природничого циклу в малокомплектних школах Слобожанщини (60 – 90 рр. ХХ ст.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / О.О. Пінський ; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Х., 2007. – 248 с.
9. Прокопів Л.М. Діяльність малокомплектної школи в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) / Любов Прокопів // Освітній простір України. Науковий журнал. – 2014. – Випуск 4. – С. 33 – 38.
10. Савченко О.Я. Навчально-виховний процес у малокомплектній школі : посібник для вчителя / О.Я. Савченко, Г.Ф. Суворова. – 2-ге вид. – К. : Рад. шк., 1988. – 232 с.
11. Тараненко В.Ю. Серпневі конференції учителів / В.Ю. Тараненко // Рад. школа. – 1980. – № 8. – С. 3 – 10.

### References

1. Bereznyak Y.S. Pro perspektyvy rozvytku sitky shkil ta yix organizacijnu strukturu, Radyanska shkola, 1962, Vol. 3, pp. 61 – 63. [in Ukrainian]
2. Demakova Y.D. Vospytatelnaya deyatelnost pedagoga (mezhdysplynarnij podxod), Klassnij rukovodytel, 2002, Vol. 5, pp. 97 – 108. [in Russian]
3. Zakon pro zmicznennya zvyazku shkoly z zhyttyam i pro dalshy j rozvytok systemy narodnoyi v Ukrayins'kij RSR, Kerivni materialy pro shkolu, Kiev, 1962, 334 p. [in Ukrainian]
4. Ivanyuk G. Etapy rozvytku silskoyi shkoly v Ukrayini v istoryko-pedagogichnomu konteksti (1958 – 2000 rr.), Psyhologo-pedagogichni problemy silskoyi shkoly, 2011, Vol. 37, pp. 259 – 268. [in Ukrainian]
5. Kovalenko V. Vyhovna robota v 1 – 4 klasax, Radyanska shkola, 1954, Vol. 3, pp. 17 – 22. [in Ukrainian]
6. Kolesnyk I.G. Pozaklasna robota starshoklasnykiv, Kyiv, 1967, 48 p. [in Ukrainian]
7. Narodnyj komisariat osvity URSR. Upravlinnya shkil. Pro robotu odnogo vchytelya z dvoma i troma klasamy. Instruktivno-metodychni vkazivky, Kyiv, 1941, 40 p. [in Ukrainian]
8. Pinskyj O.O. Samostijna robota uchniv u procesi vyvchennya dyscplin pryrodnychogo cyklu v malokomplektnyh shkolah Slobozhanshhyny (60 – 90 rr. XX st.) : dys. ... kand. ped. nauk, Xark., 2007, 248 p. [in Ukrainian]

9. Prokopiv L.M. Diyalnist malokomplektnoyi shkoly v Ukrayini (druga polovyna XX – pochatok XXI st.), Osvitnij prostir Ukrayiny. Naukovyj zhurnal, 2014, Vol. 4, pp. 33 – 38. [in Ukrainian]

10. Savchenko O.Ya. Navchalno-vykhovnyj proces u malokomplektnij shkoli, Kyiv, 1988, 232 p. [in Ukrainian]

11. Taranenko V.Yu. Serpnevi konferenciyi uchyteliv, Rad. Shkola, 1980, Vol. 8, pp. 3 – 10. [in Ukrainian]

**Прокопив Любовь. Целевой компонент организации воспитательной работы в малокомплектной школе Украины (вторая половина XX ст.).** В статье проанализированы основные подходы к пониманию целевого компонента организации воспитательной работы в малокомплектной школе Украины второй половины XX в. Автор предлагает, в соответствии с выделенными им этапами деятельности малокомплектных школ Украины, эволюцию целей и задач воспитания, показывает особенности организации воспитания в малокомплектных школах во второй половине XX в.

**Ключевые слова:** малокомплектная школа, малочисленная школа, этапы деятельности, образование, сельская школа, цель воспитания, задачи воспитания.

**Prokopiv Liubov. Target component of educational work in small schools in Ukraine (second half of the XX century).** This article is about the main approaches to understanding the target component organization of educational work in small schools in Ukraine in the second half of the twentieth century. According to stages of small school activity in Ukraine, the author suggests the evolution of the goals and objectives of education, shows the particular organization of education in ungraded schools in the second half of the twentieth century.

**Key words:** ungraded school, school of small, stage activities, education, rural school, education goal, the task of education.

*Одержано 29.01.2016*